

# بررسی تاثیر آروماتراپی با اسانس بابونه بر درد اپی زیاتومی

\* فرزانه پازنده<sup>1</sup>، شهین سوادزاده<sup>2</sup>، دکتر فراز مجاب<sup>3</sup>، دکتر حمید علوی مجد<sup>4</sup>

## چکیده

**مقدمه:** درد یکی از رایج ترین شکایاتی است که تعادل و سلامتی بیمار را به مخاطره می اندازد. اپی زیاتومی یکی از جراحی های معمول زنان است که موجب درد می شود. در عصر حاضر برای گذراندن یک مرحله ی پس از عمل بدون درد دو راه استفاده از داروهای شیمیایی و دیگری کاربرد روشهای غیردارویی وجود دارد.

**هدف:** هدف این پژوهش تعیین تاثیر آروماتراپی با اسانس بابونه بر درد اپی زیاتومی در زنان نخست زای مراجعه کننده به بیمارستان شهید نورانی تالش در سال 1386 بود.

**مواد و روشها:** این مطالعه به صورت کارآزمایی بالینی دوسوکور انجام گرفت. 88 زن باردار که برای آنان اپی زیاتومی انجام شده بود، به روش نمونه گیری در دسترس انتخاب شدند. 44 نمونه از اسانس بابونه به صورت حمام نشسته دو بار در روز و 44 نفر دیگر با شرایط مشابه از دارونما استفاده کردند و سپس به هر دو گروه آموزش اندازه گیری شدت درد، توسط جدول خطی درجه بندی (0-10) داده شد. شدت درد بیمار در هر دو گروه در روزهای اول، هفتم و چهاردهم بعد از زایمان اندازه گیری و ثبت شد. ابزار جمع آوری اطلاعات پرسشنامه، فرم امکانات بهداشتی، معیار بصری مدرج و برگه ثبت داروی مسکن مصرفی بود. اعتبار ابزار به روش اعتبار محتوا و پایایی با استفاده از روش سنجش همبستگی بین مشاهده گران تعیین شد. تجزیه و تحلیل داده ها با استفاده از نرم افزار اس پی اس انجام شد.

**یافته ها:** نتایج پژوهش نشان داد که در روز هفتم میانگین درد در گروه مصرف کننده اسانس بابونه  $2/20 \pm 79$ ، در گروه مصرف کننده دارونما  $2/30 \pm 82$ ، میانگین درد در روز چهاردهم در گروه مصرف کننده اسانس بابونه  $48 \pm 59$ ، و در گروه مصرف کننده دارونما  $73 \pm 66$  بوده است. آزمون آماری بین شدت درد دو گروه در روزهای اول، هفتم و چهاردهم تفاوت آماری معنی دار را نشان نداد. البته در گروه مصرف کننده اسانس بابونه میانگین درد در روزهای هفتم و چهاردهم کاهش پیدا کرده بود.

**بحث و نتیجه گیری:** اسانس بابونه بر کاهش درد اپی زیاتومی موثر نمی باشد. شاید بتوان با تغییر در مقدار، اشکال و راههای تجویز اسانس های گیاهی نتایج بهتری در زمینه کاهش درد ناحیه پرینه بدست آورد. لذا مطالعات بیشتری در زمینه مداخلات درمانی غیر دارویی در جهت کاهش درد پرینه پیشنهاد می شود.

**کلید واژه ها:** درد اپی زیاتومی، اسانس بابونه، آروماتراپی

تأیید مقاله: 1387/8/7

دریافت مقاله: 1386/9/2

<sup>1</sup>- مربی گروه مامایی، دانشکده پرستاری و مامایی، دانشگاه علوم پزشکی و خدمات بهداشتی درمانی شهید بهشتی (نویسنده مسئول مکاتبات)  
آدرس پست الکترونیکی: [fp\\_zand@yahoo.com](mailto:fp_zand@yahoo.com)

<sup>2</sup>- کارشناس ارشد مامایی، دانشکده پرستاری و مامایی، دانشگاه علوم پزشکی و خدمات بهداشتی درمانی شهید بهشتی

<sup>3</sup>- دکتری داروسازی، دانشیار، دانشکده داروسازی دانشگاه علوم پزشکی و خدمات بهداشتی درمانی شهید بهشتی

<sup>4</sup>- دانشیار گروه آمار زیستی، دانشکده پیراپزشکی، دانشگاه علوم پزشکی و خدمات بهداشتی درمانی شهید بهشتی

درمانی می باشد (مکینی و همکاران، 2005؛ تجیریان و عباس،<sup>15</sup> 2004؛ استین و همکاران،<sup>16</sup> 2001؛ تیران،<sup>17</sup> 2000). مطالعات مختلف پیشنهاد می کنند که استفاده از رایحه درمانی بصورت حمام نشسته باعث کاهش خستگی، درد و ناراحتی شده و بهبود زخم اپی زیاتومی را افزایش می دهد (ایمورا و همکاران،<sup>18</sup> 2004). اسانس ها ترکیبات بودار گیاهان بوده، که دارای مولکولهای کوچکی می باشند، که می توانند از راه پوست جذب شده و اثرات خود را اعمال نمایند. همچنین بعضی خواص آنها از جمله اثرات ضد میکروبی، ضد قارچی آنها باعث شده، تا این مواد را بصورت مختلف فرموله نموده و مورد استفاده درمانی قرار دهند (محمودی، 1381؛ تیران، 2000). از بین گیاهان داروئی بابونه به علت داشتن خواص درمانی متعدد و اثرات مطلوب در درمان برخی بیماریها مورد توجه می باشد. در این پژوهش اثر آروماتراپی با اسانس بابونه بر درد اپی زیاتومی، مورد بررسی و مطالعه قرار گیرد.

### مواد و روشها

پژوهش حاضر مطالعه ای از نوع کارآزمایی بالینی دو سوکور می باشد. جامعه پژوهش زنان نخست زایی بودند که در سال 1386 به بیمارستان شهید نورانی تالش مراجعه کرده و طی زایمان، عمل اپی زیاتومی برای آنها انجام شده بود. افرادی که وارد مطالعه شدند مشخصات زیر را دارا بودند: نخست زا، باسواد، ایرانی، شاخص توده بدنی قبل از بارداری بین 26-19/8 کیلوگرم بر متر مربع، عدم سابقه ابتلا به بیماری قلبی عروقی، کبدی، کلیوی، دیابت، اختلالات انعقادی، کم خونی، یبوست مداوم، هموروئید و حساسیت به داروهای گیاهی، عدم سابقه عمل جراحی و مصرف داروهای ضدانعقادی، ضد افسردگی، ضد صرع، الکل، مواد مخدر و سیگار، عدم ابتلا به بیماری پوستی فعال (اختلال آلرژیک، واژینیت علامت دار، وجود زخم در محل یا حساسیت پوستی)، نمای جنین سر با وضعیت قدامی، عدم پارگی طولانی مدت کیسه آب (بیشتر از 18 ساعت) و مدت مرحله اول زایمان (بیشتر از 14 ساعت) و مدت مرحله دوم زایمان (بیشتر از 2 ساعت) و مدت مرحله سوم زایمان (بیشتر از 1 ساعت)، عدم استفاده از وسایل کمک

اپی زیاتومی<sup>5</sup> یکی از شایعترین اعمال جراحی در مامایی به شمار می رود. این برش در مرحله دوم زایمان، جهت وسیع کردن دهانه خروجی لگن و تسهیل زایمان انجام می شود (گلدمن و رابینسون،<sup>6</sup> 2003). شیوع اپی زیاتومی در کشورهای در حال توسعه در زنان نخست زا، 90 درصد و در کشور امریکا 19/4 درصد گزارش شده است (کروپ و همکاران،<sup>7</sup> 2005؛ مورهی و همکاران،<sup>8</sup> 2004). از شیوع اپی زیاتومی در ایران اطلاعات دقیقی در دسترس نیست. اما مطالعه ای در تهران شیوع آن در تهران 95/8 درصد ذکر کرده است (نصیری، 1379).

اگرچه استفاده روتین از اپی زیاتومی در کشورهای پیشرفته کاهش پیدا کرده است، اما زنان در کشورهای آسیایی به علت داشتن پرینه کوتاه و بافتی محکم، مستعد پارگیهای وسیع می باشند. لذا استفاده از این روش هنوز به صورت روتین انجام می گیرد (لم و همکاران،<sup>9</sup> 2006). عضلات پرینه در فعالیتهای معمولی نقش موثری داشته و برش این ناحیه درد و ناراحتی زیادی برای مادر فراهم کرده و چنانکه در روزهای اول بعد از زایمان، نشستن و در آغوش گرفتن نوزاد برای او بسیار مشکل است و اصولاً تصور می کند، اگر بنشیند یا حرکت کند، ممکن است بخیه ها باز شود. همچنین احساس درد این ناحیه مادر را در انجام مسئولیت اجتماعی و خانوادگی ناتوان کرده و تغییرات خلقی پس از زایمان را تشدید می کند (رولاند و همکاران،<sup>10</sup> 2005؛ آلبرز و همکاران،<sup>11</sup> 2005؛ مکینی و همکاران،<sup>12</sup> 2005؛ پیترو و همکاران<sup>13</sup> 2001). بنابراین، درمان موثر درد با توجه به پیامدهای مضر فیزیولوژیک و روانی این پدیده مزبور هم از نقطه نظر بیمار و هم از جنبه اقتصادی حائز اهمیت می باشد (اسوین دل،<sup>14</sup> 1989). روشهای غیر داروئی مورد استفاده برای کاهش درد بیمار، استفاده از گرما و سرما درمانی، حمام نشسته و مکمل

<sup>5</sup>-Episiotomy

<sup>6</sup>-Goldman & Robinson

<sup>7</sup>-Kropp et al

<sup>8</sup>-Morhe et al

<sup>9</sup>-Lam et al

<sup>10</sup>-Rowland et al

<sup>11</sup>-Albers et al

<sup>12</sup>-Mckinney et al

<sup>13</sup>-Peter et al

<sup>14</sup>-Swindale

<sup>15</sup>-Tijirian & Abbas

<sup>16</sup>-Steen et al

<sup>17</sup>-Tiran

<sup>18</sup>-Imura et al

### یافته ها

در این مطالعه 88 زن نخست را بطور تصادفی در دو گروه مداخله و کنترل مورد بررسی قرار گرفتند. این دو گروه از نظر مشخصات فردی-اجتماعی از قبیل سن، شاخص توده بدنی، میزان تحصیلات، شغل، مشخصات زایمانی با یکدیگر همگون بودند. لذا تاثیر این متغیرها بر نتایج پژوهش یکسان بود. در ضمن دو گروه از لحاظ سن، وزن نوزاد، وضعیت بهداشتی همسان سازی شدند. میانگین سنی در گروه تحت درمان با اسانس بابونه 24/11 و در گروه دارونما 24/66 سال بود. مشخصات دو گروه در جدول شماره 1 نشان داده شده است. جدول شماره 2 نشان داد که اکثریت واحدهای مورد پژوهش در هر دو گروه در 12 ساعت اول بعد از زایمان درد متوسطی در ناحیه اپی زیاتومی خود داشتند. همچنین نتایج پژوهش نشان داد که در روز هفتم بعد از زایمان میانگین و انحراف معیار درد در گروه مصرف کننده اسانس بابونه  $2/20 \pm 79$  و در گروه مصرف کننده دارونما  $2/30 \pm 82$  و میانگین درد در روز چهاردهم بعد از زایمان در گروه مصرف کننده اسانس بابونه  $48 \pm 59$  و در گروه مصرف کننده دارونما  $73 \pm 66$  بوده است (جدول شماره 3 و 4). آزمون آماری نشان داد که بین شدت درد دو گروه در روزهای اول، هفتم و چهاردهم تفاوت آماری معنی دار وجود ندارد. البته میانگین درد در گروه مصرف کننده اسانس بابونه در روزهای هفتم و چهاردهم بعد از زایمان کاهش پیدا کرده بود.

زایمانی، انجام زایمان بر روی تخت زایمان و بعد از پرپ و درپ، عدم پارگی درجه 3 و 4، ترمیم اپی زیاتومی با استفاده از نخ کاتکوت کرومیک دو صفر و صفر و با روش یکسان، زمان ترمیم اپی زیاتومی کمتر از 25 دقیقه، عدم ابتلا به خونریزی غیر عادی بعد از زایمان یا همتوم، روش نمونه گیری به صورت غیر تصادفی و در دسترس بود. 88 زن باردار با توجه به معیارهای ورود به مطالعه انتخاب شده و پس از اخذ رضایت آگاهانه و کتبی وارد مطالعات شدند. سیر لیبر، زایمان، وزن نوزاد کنترل شد و سپس محل اپی زیاتومی توسط پژوهشگر ترمیم و نمونه ها به تصادف در گروه مداخله و کنترل قرار گرفتند. 44 نمونه، از اسانس بابونه به صورت حمام نشسته<sup>19</sup>، دو بار در روز به مدت 14 روز و 44 نمونه دیگر از دارونما با شرایطی مشابه استفاده کردند و به آنان توصیه شد، جهت پیگیری شدت درد روز 7 و 14 بعد از زایمان به بیمارستان مراجعه کنند. ابزار گردآوری داده ها در این پژوهش، فرم اطلاعاتی دو قسمتی (اطلاعات دموگرافیک و مشخصات زایمانی) و فرم وضعیت بهداشتی و خط کش درد بود. جدول شدت درد به بیماران داده می شد، سپس از آنها خواسته شد، عددی را که به بهترین نحو مقدار دردشان را مشخص می کند، معین نمایند. شدت درد ناحیه اپی زیاتومی طبق جدول در روز اول بعد از زایمان به عنوان اطلاعات پایه و سپس روز هفتم و چهاردهم بعد از زایمان توسط بیمار تعیین و در جدول ثبت می شد. جهت تعیین اعتبار فرم جمع آوری اطلاعات از روش اعتبار محتوا استفاده شد. بدین منظور، پرسشنامه به 10 نفر از اعضای هیئت علمی دانشکده پرستاری و مامائی شهید بهشتی، 4 نفر متخصص زنان و زایمان ارائه شد و سپس اشکالات آن رفع گردید و به این ترتیب پرسشنامه معتبر گردید. جهت پایایی ابزار از روش سنجش بین مشاهده گران استفاده شد و ضریب همبستگی اسپیرمن با  $r=0/95$  بدست آمد. برای تجزیه و تحلیل داده ها از روش های آمار توصیفی و استنباطی استفاده گردید. برای مقایسه بین گروهی تفاوت میانگین ها در دو گروه از آزمون ناپارامتری من ویتنی استفاده شد.

<sup>19</sup>-Sitz bath

جدول شماره 1: مقایسه داده های دو گروه اسانس بابونه و دارونما قبل از انجام مداخله

| گروهها                              | متغیر | اسانس بابونه  | دارو نما      | P value |
|-------------------------------------|-------|---------------|---------------|---------|
| سن                                  |       | 24/11 ± 4/28  | 24/66 ± 4/40  | N.S     |
| متراژ سرانه (مترمربع)               |       | 43/66 ± 12/59 | 43/11 ± 10/98 | N.S     |
| شاخص توده بدنی (kg/m <sup>2</sup> ) |       | 22/27 ± 1/51  | 22/45 ± 1/38  | N.S     |
| مدت مرحله اول زایمان (ساعت)         |       | 5/27 ± 1/18   | 5/05 ± 1/12   | N.S     |
| مدت مرحله دوم زایمان (دقیقه)        |       | 34/45 ± 6/89  | 42/55 ± 7/46  | N.S     |
| مدت مرحله سوم زایمان (دقیقه)        |       | 13/14 ± 4/38  | 13/82 ± 4/08  | N.S     |
| مدت ترمیم اپی زیاتومی (دقیقه)       |       | 20/93 ± 3/41  | 21/36 ± 3/94  | N.S     |

جدول شماره 2: توزیع فراوانی مطلق و نسبی زنان مورد مطالعه بر حسب میزان درد 12 ساعت اول بعد از زایمان در دو گروه مداخله و کنترل

| شدت درد        | گروه فراوانی | مداخله (اسانس بابونه)<br>تعداد (درصد) | کنترل (دارونما)<br>تعداد (درصد) |
|----------------|--------------|---------------------------------------|---------------------------------|
| بدون درد (0)   |              | -                                     | -                               |
| خفیف (1 - 3)   |              | 19 (43 درصد)                          | 17 (39 درصد)                    |
| متوسط (4 - 7)  |              | 25 (57 درصد)                          | 27 (61 درصد)                    |
| شدید (8 - 10)  |              | -                                     | -                               |
| جمع کل         |              | 44 (100 درصد)                         | 44 (100 درصد)                   |
| میانگین        |              | 3/93                                  | 4/27                            |
| میانه          |              | 4                                     | 4                               |
| انحراف معیار   |              | 1/53                                  | 1/51                            |
| آزمون من ویتنی |              | N.S                                   |                                 |

جدول شماره 3: توزیع فراوانی مطلق و نسبی زنان مورد مطالعه بر حسب میزان درد روز هفتم بعد از زایمان در دو گروه مداخله و کنترل

| شدت درد        | گروه    | مداخله (اسانس بابونه) | کنترل (دارونما) |
|----------------|---------|-----------------------|-----------------|
|                | فراوانی | تعداد (درصد)          | تعداد (درصد)    |
| بدون درد (0)   |         | -                     | -               |
| خفیف (1 - 3)   |         | 43 (98 درصد)          | 41 (93 درصد)    |
| متوسط (4 - 7)  |         | 1 (2 درصد)            | 3 (7 درصد)      |
| شدید (8 - 10)  |         | -                     | -               |
| جمع کل         |         | 44 (100 درصد)         | 44 (100 درصد)   |
| میانگین        |         | 2/20                  | 2/30            |
| میانه          |         | 2                     | 2               |
| انحراف معیار   |         | .79                   | .82             |
| آزمون من ویتنی |         | N.S                   |                 |

جدول شماره 4: توزیع فراوانی مطلق و نسبی زنان مورد مطالعه بر حسب میزان درد روز چهاردهم بعد از زایمان در دو گروه مداخله و کنترل

| شدت درد       | گروه    | مداخله (اسانس بابونه) | کنترل (دارونما) |
|---------------|---------|-----------------------|-----------------|
|               | فراوانی | تعداد (درصد)          | تعداد (درصد)    |
| بدون درد (0)  |         | 25 (57 درصد)          | 17 (39 درصد)    |
| خفیف (1 - 3)  |         | 19 (43 درصد)          | 27 (61 درصد)    |
| متوسط (4 - 7) |         | -                     | -               |
| شدید (8 - 10) |         | -                     | -               |
| جمع کل        |         | 44 (100 درصد)         | 44 (100 درصد)   |
| میانگین       |         | 0/48                  | 0/73            |
| میانه         |         | 0                     | 1               |
| انحراف معیار  |         | 0/59                  | 0/66            |

## بحث و نتیجه گیری

به طور کلی نتایج این پژوهش نشان داد که شدت درد در گروه مصرف کننده اسانس بابونه و گروه کنترل یکسان بود. اما میانگین درد در روزهای 7 و 14 بعد از زایمان کاهش نشان داده است. در این راستا مطالعه کرونول ودیل<sup>20</sup> در سال 1995 که به بررسی تاثیر اسانس لاوند بر درد اپی زیاتومی پرداخته نشان داد که در گروه مصرف کننده اسانس لاوند و گروه مصرف کننده روغن صناعی و درگروه شاهد، در روز 5 و 10 بعد از زایمان از لحاظ کاهش درد اختلاف معنی دار وجود ندارد و این نتایج با نتایج پژوهش حاضر همسو می باشد. در مقایسه برنز و همکاران<sup>21</sup> در سال 2000 مطالعه ای را باهدف بررسی تاثیر آروماتراپی بر درد لیبر انجام دادند و نتایج نشان داد که اسانس بابونه تجویز شده از طریق پوست یا استنشاقی در کاهش درد در طول لیبر و زایمان موثر بوده است. در روش استنشاقی اسانس بابونه با کاهش آلفا 1 در لوب خلفی و پارشیال گیجگاهی باعث کاهش احساس درد در بیماران شده است. با توجه به موارد بالا شاید بتوان نتیجه گرفت که با تغییر در مقدار، اشکال و راههای تجویز داروی گیاهی مزبور می توان نتایج بهتری را در زمینه کاهش درد ناحیه اپی زیاتومی بدست آورد. در ضمن دو گروه از نظر وضعیت بهداشتی، وزن نوزاد، سن همسان سازی شدند. در این مطالعه عوارض احتمالی شامل عفونت مورد بررسی قرار نگرفت. پیشنهاد می شود عوارض احتمالی در مطالعات بعدی بررسی شود.

## تشکر و قدردانی

این مقاله حاصل پایان نامه دانشجوی خانم شهین سوادزاده و به راهنمایی خانم فرزانه پازنده می باشد. از کلیه همکارانی که در این پژوهش ما را یاری نمودند و همچنین از استاد محترم ناظر سرکار خانم ازگلی تشکر و قدردانی می شود.

<sup>20</sup>-Cornwell & Dale

<sup>21</sup>-Burns et al

- نصیری پ (1379). بررسی اندیکاسیون اپی زیاتومی در زایمان طبیعی در بیمارستانهای امام خمینی و شریعتی. پایان نامه دکتری عمومی، دانشکده پزشکی دانشگاه علوم پزشکی تهران.
- محمودی ب (1381). آشنایی با اسانس های معطر گیاهی و اثرات شفا بخش آنها (آروماتراپی)، چاپ اول، تهران، انتشارات نور دانش.
- Albers LL et al (2005). Midwifery care measures in the second stage of labor and reduction of genital tract trauma at birth: A randomized trial. *Journal of Midwifery and Woman Health*. 50 (5) 365-372.
- Burns EE et al (2000). An investigation into the use of aromatherapy in intrapartum midwifery practice. *The Journal of Alternative and Complementary Medicine*. 6 (2) 141-147.
- Cornwell S Dale A (1995). Lavender oil and perineal repair. *Modern Midwifery*. 5 (3) 31-3.
- Goldman JC Robinson JN (2003). The role of episiotomy in current obstetric practice. *Seminars in Perinatology*. 27(1) 3-12.
- Imura et al (2004). The psychological effects of aromatherapy-massage in healthy postpartum mothers. *Journal Midwifery Women Health*. 51(2) e21-e27.
- Kropp N et al (2005). Episiotomy rates from eleven developing countries. *International Journal of Gynecology and Obstetrics*. 91(2) 157-159.
- Lam KW et al (2006). The practice of episiotomy in public hospitals in Hong kong. *Hong Kong Medical Journal*. 12 (2) 94-98
- Mckinney ES et al (2005). *Maternal-Child Nursing*. 2<sup>nd</sup> edition. USA, Elsevier Saunders Co.
- Morhe ESK et al (2004). Episiotomy in Ghana. *International Journal of Gynecology and Obstetrics*. 86 (1) 46 - 47.
- Peter EA et al (2001). Ibuprofen versus Acetaminophen with codeine for the relief of perineal pain after childbirth: A randomized controlled trial. *Canadian Medical Association Journal*. 30 (9) 1203-1209.
- Rowland M et al (2005). Breastfeeding and sexuality immediately after postpartum. *Canadian Family Physician*. 51(10) 1366-1367
- Steen M et al (2000). A randomized controlled trial to compare the effectiveness of icepacks and epifoam with cooling maternity gel pads at alleviating postnatal perineal trauma. *Midwifery*. 16 (1) 48-55.
- Swindale J (1989). The nurse's role in giving preoperative information to reduce anxiety in patients admitted to hospital for elective minor surgery. *Journal of Advanced Nursing*. 14 (11) 899-905.
- Tiran D (2000). *Clinical Aromatherapy for Pregnancy and Childbirth*. 2<sup>nd</sup> edition. Edinburgh, Churchill Livingstone.
- Tejirian T Abbas MA (2005). Sitz bath: Where is the evidence: Scientific basis of a common practice. *Diseases of the Colon & Rectum*. 48 (12) 2336-2340.



# بررسی مصرف میان وعده دانش آموزان و وضعیت بوفه های مدارس راهنمایی شهر تهران: یک مطالعه کیفی

\* فاطمه اسفرجانی<sup>22</sup>، تلما ذوقی<sup>23</sup>، روشنگ روستایی<sup>24</sup>، فاطمه محمدی نصرآبادی<sup>25</sup>، مریم اسلامی امیر آبادی<sup>26</sup>، زهرا کامرانی<sup>27</sup>، مجید حاجی فرجی<sup>28</sup>

## چکیده

**مقدمه:** بوفه های مدارس از مهمترین منابع تأمین کننده میان وعده های دانش آموزان به شمار می روند. با توجه به مصرف زیاد تنقلات کم ارزش و غیرمغذی در میان وعده های آنان، مطالعه حاضر انجام شد.

**هدف:** مطالعه حاضر با هدف شناخت دیدگاهها و عملکرد دانش آموزان در زمینه مصرف صبحانه، میان وعده و وضعیت بوفه های مدارس در سال 1385 انجام گرفت.

**مواد و روشها:** پژوهش حاضر به روش کیفی انجام گرفت و بر اساس نمونه گیری مبتنی بر اهداف مطالعه، 240 دانش آموز از 12 مدرسه راهنمایی منطقه 4 آموزش و پرورش شهر تهران انتخاب شدند. اجرای عملیات میدانی مشتمل بر 24 جلسه بحث گروهی بود که هر یک با تعداد 8-10 نفر و هر جلسه 60 دقیقه به طول انجامید. سپس، کلیه یادداشت ها مقایسه، نواقص احتمالی رفع و با فایل صوتی کنترل و پس از کد گذاری، دسته بندی و تجزیه و تحلیل شد.

**یافته ها:** بیش از نیمی از دانش آموزان دلیل مصرف میان وعده را برطرف کردن ضعف و گرسنگی می دانستند. میان وعده حدود نیمی از دختران کیک، کلوچه و شیر و تعدادی از پسران میوه، ساندویچ و کیک بود. اکثر دانش آموزان وجود بوفه را در مدرسه ضروری و بیش از نیمی از آنان وضعیت بوفه را متوسط تا بد می دانستند. بیش از نیمی از دانش آموزان اظهار داشتند که خوراکی های بوفه تنوع نداشته، گران، غیر بهداشتی و غیر مغذی است.

**بحث و نتیجه گیری:** با توجه به الگوی نامطلوب میان وعده دانش آموزان، سامان دهی وضعیت بوفه ها به منظور افزایش دسترسی آنان به مواد غذایی با ارزش تغذیه ای، گامی مهم در جهت تغییر رفتارهای غذایی دانش آموزان به شمار می رود.

**کلید واژه ها:** نوجوان، میان وعده، بوفه، بحث گروهی متمرکز.

**دریافت مقاله:** 1387/4/2 **تاریخ تأیید:** 1387/8/7

<sup>22</sup> - \* پژوهشیار، گروه تحقیقات سیاست گذاری و برنامه ریزی غذا و تغذیه انستیتو تحقیقات تغذیه ای و صنایع غذایی کشور، دانشگاه علوم پزشکی و خدمات بهداشتی درمانی شهید بهشتی (نویسنده مسئول مکاتبات) آدرس پست الکترونیکی: [F\\_esfarjani@hotmail.com](mailto:F_esfarjani@hotmail.com)

<sup>23</sup> - کارشناس تغذیه، گروه تحقیقات تغذیه، انستیتو تحقیقات تغذیه ای و صنایع غذایی کشور، دانشگاه علوم پزشکی و خدمات بهداشتی درمانی شهید بهشتی

<sup>24</sup> - کارشناس تغذیه، گروه تحقیقات سیاست گذاری و برنامه ریزی غذا و تغذیه، انستیتو تحقیقات تغذیه ای و صنایع غذایی کشور، دانشگاه علوم پزشکی و خدمات بهداشتی درمانی شهید بهشتی

<sup>25</sup> - کارشناس ارشد تغذیه، گروه تحقیقات سیاست گذاری و برنامه ریزی غذا و تغذیه، انستیتو تحقیقات تغذیه ای و صنایع غذایی کشور، دانشگاه علوم پزشکی و خدمات بهداشتی درمانی شهید بهشتی

<sup>26</sup> - کارشناس ارشد تغذیه، گروه تحقیقات سیاست گذاری و برنامه ریزی غذا و تغذیه، انستیتو تحقیقات تغذیه ای و صنایع غذایی کشور، دانشگاه علوم پزشکی و خدمات بهداشتی درمانی شهید بهشتی

<sup>27</sup> - کارشناس ارشد تغذیه، گروه تحقیقات سیاست گذاری و برنامه ریزی غذا و تغذیه، انستیتو تحقیقات تغذیه ای و صنایع غذایی کشور، دانشگاه علوم پزشکی و خدمات بهداشتی درمانی شهید بهشتی

<sup>28</sup> - استادیار، گروه تحقیقات سیاست گذاری و برنامه ریزی غذا و تغذیه، انستیتو تحقیقات تغذیه ای و صنایع غذایی کشور، دانشگاه علوم پزشکی و خدمات بهداشتی درمانی شهید بهشتی

## مقدمه

شناخت رفتارها، انتخابهای غذایی و عوامل موثر بر شکل گیری و تداوم آنها در گروه سنی نوجوانان اهمیت ویژه ای دارد (سازمان جهانی بهداشت، 1989<sup>29</sup>؛ کلدِر و همکاران، 1994<sup>30</sup>). در حقیقت درگذر از کودکی به بزرگسالی، شیوه زندگی از جمله الگوی غذایی نوجوانان از جهات مختلفی تغییر می کند که ناشی از آزادی بیشتر این گروه سنی در قدرت خرید و پول توجیبی بیشتر برای تهیه غذا، میان وعده ها و گرایش به صرف وقت بیشتر با همسالان و الگو برداری از آنها است که به مرور تثبیت می شود (کلدر و همکاران، 1994؛ امیدوار 1379؛ بلام<sup>31</sup>، 1991). همچنین با توجه به اینکه بیش از نیمی از جمعیت کشورهای در حال توسعه را نوجوانان تشکیل می دهند، سرمایه گذاری روی سلامت نوجوانان بدلیل سهم و نقش جمعیتی این گروه از حساسیت و اهمیت خاصی برخوردار است (بلام، 1991).

این در حالی است که مطالعات انجام گرفته در ایران با هدف شناخت الگوی غذایی نوجوانان حاکی از وضعیت نابسامان تغذیه ای این گروه، خصوصاً حذف وعده های اصلی از جمله صبحانه، انتخاب خوراکی های نامناسب و مصرف مواد با ارزش تغذیه ای پایین در میان وعده ها است که موجب تأخیر در رشد جسمی آنها شده و با ایجاد تغییرات متابولیکی، موجب کاهش ضریب هوشی، قدرت یادگیری، تمرکز در کلاس و تحرک آنها و در نهایت عدم دسترسی به اهداف آموزشی می شود (سازمان جهانی بهداشت 1989؛ امیدوار 1379؛ دفتر بهبود تغذیه جامعه 1382؛ رحمانی 1998؛ مقدم 1998؛ انصاری 1989؛ زارع و امین پور 1997).

با توجه به مدت زمان زیاد حضور این گروه سنی در مدرسه (عبدالهی و همکاران 1384)، بوفه های مدارس یکی از مهمترین منابع تأمین کننده میان وعده دانش آموزان به شمار می روند؛ به طوری که روزانه نیمی از دانش آموزان از آن خرید می کنند، اما متأسفانه این مراکز در حال حاضر به درستی مدیریت نشده و عرضه کننده مواد غذایی نامناسب، تهیه شده در شرایط غیر بهداشتی و با مواد اولیه نا مرغوب می باشند که از نظر کمیت و کیفیت پاسخگوی نیازهای تغذیه ای دانش آموزان نبوده و دور نمای نامطلوبی را از نظر عادات غذایی، سلامت تغذیه ای و بهره وری جمعیت مولد در آینده کشور ترسیم می کند (آذر و عزت

زاده، 1377). بنابراین، تسهیل دسترسی به مواد غذایی با ارزش و سالم در مدرسه از طریق بوفه های مدارس با توجه به ترجیحات و علایق غذایی دانش آموزان از راهکارهای مناسب برای تاثیرگذاری بر انتخاب ها و رفتارهای تغذیه ای آنان محسوب می شود (امیدوار، 1379). از آنجائیکه رویکردهای کیفی به علت انعطاف پذیری، سرعت عمل، هزینه پایین و سهولت بینش نتایج به درک ژرف تر از رفتار، عادات و نگرشها کمک می کند، به همین جهت در دهه اخیر در کنار رویکردهای کمی پژوهشی در مطالعات بهداشتی، پژوهشهای کیفی نیز بسیار مورد توجه قرار گرفته اند (آصف زاده، 1382). ضمن این که در این روش، پژوهشگران و سیاست گزاران به راحتی پاسخ های شفاهی اکثر پاسخگویان را درک می کنند، چرا که نتایج به صورت تجزیه و تحلیل های پیچیده آماری ارائه نمی شود. با توجه به محدودیتهای این روش (تعداد کم شرکت کنندگان و ماهیت آن از نظر عدم امکان تعمیم به جمعیت بزرگتر)، از آن یا به عنوان مرحله اولیه تدوین برنامه های پژوهشی گسترده تر و یا به منظور افزودن اطلاعات به نتایج حاصل از یک بررسی پیمایشی استفاده می شود (زمانی و هلاکوئی نائینی، 1384؛ کیتزینگر، 1994<sup>32</sup>). در همین راستا، این مطالعه با طراحی یک پژوهش کیفی با هدف کشف دیدگاهها و عملکرد دانش آموزان در زمینه مصرف صبحانه، میان وعده و وضعیت بوفه های مدارس راهنمایی دخترانه و پسرانه شهر تهران در سال 1385 انجام پذیرفت.

## مواد و روشها

مطالعه حاضر بخشی از طرح پژوهشی «برنامه مداخله آموزش تغذیه ای - بهداشتی در جهت ساماندهی بوفه های مدارس و اصلاح رفتارهای غذایی دانش آموزان در سال 1385» می باشد که به روش کیفی و با استفاده از بحث گروهی متمرکز<sup>33</sup> که از مهم ترین و کارآترین ابزارهای گردآوری داده ها در مطالعات کیفی به شمار می رود، انجام پذیرفت. اساس این روش را برهم کنش و برخورد اندیشه ها در گروه و به ساختار و کلام درآمدن اندیشه های سازمان نیافته گروه تشکیل می دهد (زمانی و هلاکوئی نائینی، 1384). نمونه گیری مبتنی بر اهداف مطالعه، از دو گروه دانش آموزان راهنمایی دختر و پسر و از گروه های مختلف اقتصادی اجتماعی در منطقه 4 آموزش و پرورش شهر تهران صورت گرفت و تا زمان اشباع نظرات، نمونه گیری ادامه یافت.

<sup>32</sup> - Kitzinger

<sup>33</sup> - Focus Group Discussion

<sup>29</sup> - World Health Organization

<sup>30</sup> - Kelder

<sup>31</sup> - Blum

از مطالعه خارج شوند و جهت ایجاد اعتماد، اعلام نمود که نظرات آنان کاملاً محرمانه خواهد ماند.

پس از برگزاری هر جلسه، یادداشت های هر دو یادداشت بردار با یکدیگر مقایسه، نواقص احتمالی در همان جلسه برطرف و همچنین با فایل صوتی ضبط شده نیز کنترل می گردید. در نهایت یک یادداشت برای آنالیز نهایی مورد استفاده قرار گرفت و براساس اهداف پژوهش کد گذاری، دسته بندی و تجزیه و تحلیل شد به طوری که ابتدا یک یک کلمات توسط اعضای تیم قرائت و بر اساس اهداف، گروه بندی شد، سپس این گروهها طبقه بندی گردید و بر اساس فراوانی مضامین گزارش شد و از مجموع داده ها جمع بندی نهایی انجام گردید. روشهای جمع آوری و آنالیز اطلاعات جهت حفظ اعتبار یافته ها با دقت طراحی و اجرا شدند. همچنین در پایان هر مصاحبه گروهی، با اهداء هدایائی از مشارکت دانش آموزان قدردانی گردید.

#### یافته ها

یافته ها بر اساس اهداف مطالعه در دو بخش مجزا ارائه

می گردد:

1-1. نظرات و عملکرد دانش آموزان در زمینه مصرف صبحانه، اکثریت دانش آموزان صبحانه می خوردند و حدود نیمی از آنان در وعده صبحانه نان و پنیر و یا نان و پنیر و سایر (کره، گردو و ...) می خوردند. همچنین تعدادی از دختران عسل، کره، مربا، شیر و تعدادی از پسران شیر، شیر کاکائو، چای، چای شیرین و نان و کره و مربا و عسل مصرف می کردند. دلیل نخوردن صبحانه در تعدادی از دانش آموزان دیر شدن مدرسه و نداشتن اشتها بیان شد. در پاسخ به سؤال نظر دانش آموزان در مورد مواد غذایی مفید برای صبحانه، تعدادی از آنان به عسل، کره، مربا، شیر، نان و پنیر و نان و کره و سایر، همچنین تعداد کمی از دختران به لبنیات، گردو، خرما و خامه و تعدادی از پسران به شیرکاکائو اشاره کردند. مهم ترین دلایل مفید بودن اقلام غذایی فوق برای صبحانه از دیدگاه اکثریت دانش آموزان در جدول شماره ۱ نشان داده شده است.

برای دستیابی به اهداف پژوهش، راهنمای سؤالات<sup>34</sup> مربوط به گروههای هدف با دو هدف اختصاصی (کشف نظرات و عملکرد دانش آموزان در زمینه ارزیابی مصرف صبحانه، میان وعده و وجود بوفه و ارزیابی بوفه) در قالب 11 سؤال طراحی شد. راهنمای سؤالات:

1. آیا صبحانه می خورید؟ چه می خورید؟ اگر نمی خورید چرا؟
2. چه مواد غذایی برای صبحانه مفید است؟ چرا؟
3. آیا مصرف میان وعده ضروری است؟ چرا؟ در میان وعده صبح چه می خورید؟ چرا؟
4. آیا وجود بوفه در مدرسه ضروری است؟ چرا؟
5. چه چیزهایی از بوفه مدرسه می خرید؟ چرا؟
6. به نظر شما بوفه مدرسه تان خوب است یا بد؟ چرا؟
7. متصدی بوفه باید چگونه باشد (اخلاق، شرایط لباس و بهداشت فردی متصدی بوفه)؟
8. انتظار شما از بوفه مطلوب چیست؟ چرا؟
9. مواد غذایی بوفه باید چگونه باشد (نوع مواد غذایی، شرایط بهداشتی، مغذی بودن، تنوع و قیمت آن)؟
10. آیا مایل به همکاری در اداره بوفه مدرسه هستید؟ چرا؟
11. اطلاعات خود را از کجا به دست آورده اید؟

قبل از شروع عملیات میدانی برای یکسان سازی اعضای تیم پژوهشی در مورد نحوه اجرا و اداره مصاحبه گروهی متمرکز و نیز تعیین کاربری و قابلیت فهم راهنمای سؤالات یک بحث گروهی به صورت آزمایشی در یک مدرسه راهنمایی برگزار شد. تیم پژوهش را در هر مصاحبه گروهی متمرکز یک هماهنگ کننده، یک تا دو ناظر و دو یادداشت بردار تشکیل می داد. اجرای عملیات میدانی مطالعه با 240 دانش آموز از 12 مدرسه راهنمایی (6 مدرسه دخترانه و 6 مدرسه پسرانه)، در مجموع مشتمل بر 24 جلسه بحث گروهی، در هر روز کاری دو بحث گروهی در هریک از مدارس در پایه های اول و به صورت مشترک بین پایه های دوم و سوم بود که هر یک با تعداد 10-8 نفر در کتابخانه یا نمازخانه مدرسه در ساعات مدرسه تشکیل شد و هر جلسه نیز 60 دقیقه به طول انجامید. در ابتدای هر جلسه، هماهنگ کننده ضمن معرفی خود، اعضای تیم و بیان هدف مطالعه، از شرکت کنندگان درخواست می کرد در صورت تمایل خود را معرفی نمایند. سپس متذکر می گردید که شرکت در مطالعه کاملاً داوطلبانه بوده و دانش آموزان در هر زمان که مایل باشند می توانند

<sup>34</sup>-Questionnaire guide

مهم ترین دلایل مصرف این اقلام، مفید بودن برای مغز و هوش و فهم بهتر درس، داشتن ارزش غذایی (ویتامین، پروتئین، کلسیم و انرژی)، جلوگیری از ضعف و سیر شدن، محکم شدن استخوانها و جلوگیری از پوکی استخوان، مفید بودن وسلامت بدن بود. همچنین تعدادی از دختران به مناسب بودن برای سن رشد، رفع خستگی، هضم غذا، دوست داشتن، گرم نگه داشتن بدن، تامین آب بدن نیز اشاره کردند. اکثریت قریب به اتفاق دانش آموزان وجود بوفه را در مدرسه ضروری می دانستند که مهمترین دلایل آنان نیاوردن خوراکی به دلیل فراموشی، برطرف کردن ضعف و گرسنگی بود. تعدادی از دختران نیز به دیر شدن مدرسه اشاره کردند. مهم ترین خوراکی های خریداری شده توسط دانش آموزان از بوفه در جدول شماره 3 نشان داده شده است.

جدول شماره 3: مهم ترین خوراکی های خریداری شده توسط

دانش آموزان از بوفه

| خوراکی های خریداری شده توسط دانش آموزان از بوفه |             |               |                  |
|-------------------------------------------------|-------------|---------------|------------------|
| دختران                                          |             | پسران         |                  |
| شکلات                                           | انواع کیک   | انواع ساندویچ | چیپس             |
| بیسکویت                                         | و کلوچه     | انواع کیک و   | شکلات            |
| ساندویچ                                         | شیر         | کلوچه         | بیسکویت          |
| کالباس بستنی                                    | ساندیس      | نوشابه        | ساندیس           |
| پف فیل                                          | آلو و آلوچه | سس سفید و     | بستنی            |
| برنجک                                           | گندم و      | قرمز          | گندم برنجک       |
| پفک                                             | شاهدانه     | پفک           | شاهدانه          |
| لواشک                                           | آب نبات     | دوغ           | آش               |
| عدسی و لوبیا                                    | چیپس        | چوب شور       | آدامس            |
| یخمک                                            | دوغ         | پفیلا         | شیر و شیر کاکائو |
| شیرین عسل                                       | لپ لپ       | لواشک         | چای              |
| چوب شور                                         | بادام زمینی | سویای بو داده | بستنی یخی        |
| آدامس                                           | جیم جیم     | نوشمک         | نخودچی و         |
|                                                 | چی پف       | آلوچه         | کشمش             |
|                                                 | پرتقال      | ژله           | آب نبات          |
|                                                 |             | موز           | پسته             |
|                                                 |             |               | بستنی زمستانی    |

عمده ترین دلایل خرید آنان از بوفه رفع گرسنگی بود. همچنین هوس کردن، خوشمزه بودن، دوست داشتن، تفریح و سرگرمی، مقوی بودن، رفع خستگی، درس خواندن، نداشتن خوراکی، سود بردن مدرسه، توسط دختران و ضعف و دل درد، تامین انرژی، عدم دسترسی به بیرون، داشتن کلاس تقویتی بعد از ساعت درس، خوشمزه بودن، نیاوردن خوراکی، راحت تر خرید کردن و

جدول شماره 1: مهم ترین دلایل مفید بودن صبحانه از دیدگاه اکثریت دانش آموزان

| مهم ترین دلایل مفید بودن صبحانه |                           |
|---------------------------------|---------------------------|
| دختران                          | پسران                     |
| - داشتن انرژی                   | - افزایش هوش              |
| - بهتر فهمیدن درس               | - مقوی بودن               |
| - پیشگیری از پوکی استخوان       | - پیشگیری از پوکی استخوان |
|                                 | - افزایش رشد قدی          |
|                                 | - سرحال شدن               |
|                                 | - بهتر فهمیدن درس         |
|                                 | - داشتن پروتئین و ویتامین |

1-2. نظرات و عملکرد دانش آموزان در زمینه ضرورت مصرف میان وعده، بیش از نیمی از دانش آموزان پاسخ مثبت دادند و تعداد اندکی از آنان عقیده داشتند که مصرف میان وعده ضروری نمی باشد. مهم ترین دلایل ضرورت مصرف میان وعده از دیدگاه اکثریت دختران و پسران مورد بررسی در جدول شماره 2 نشان داده شده است.

جدول شماره 2: مهم ترین دلایل ضرورت مصرف میان وعده از

دیدگاه اکثریت دانش آموزان

| مهمترین دلایل ضرورت مصرف میان وعده |                                  |
|------------------------------------|----------------------------------|
| دختران                             | پسران                            |
| - ضعف نکردن                        | - برطرف کردن ضعف و گرسنگی        |
| - تامین انرژی                      | - نیاوردن خوراکی به دلیل فراموشی |
| - رفع گرسنگی                       | - نخوردن صبحانه                  |
| - فهمیدن درس                       | - دیر شدن مدرسه                  |
| - افزایش هوش                       | - اجبار خرید از بوفه             |
|                                    | - برای سرگرمی و تفریح            |
|                                    | - تامین سلامتی                   |
|                                    | - تقویت مغز                      |
|                                    | - مناسب تر بودن قیمت بوفه        |

مهم ترین مواد مصرفی میان وعده صبح دختران مورد بررسی به ترتیب انواع کیک و کلوچه، میوه، شیر و شیر کاکائو، نان و پنیر و سایر، ساندیس، انواع ساندویچ و پسران به ترتیب میوه، انواع ساندویچ، کیک و کلوچه، لقمه نان و پنیر، چیپس و آب میوه بود.

اکثریت قریب به اتفاق آنان معتقد بودند که متصدی بوفه باید مرتب و بهداشتی باشد و از روپوش و دستکش مخصوص استفاده نماید. تعداد اندکی از دختران اظهار داشتند که متصدی بوفه باید بیش از یک نفر باشد و مستخدم نباشد.

تنها یک نفر به داشتن کارت بهداشتی متصدی بوفه اشاره کرد. همچنین تعداد کمی از از پسران اظهار داشتند افراد متفرقه داخل بوفه نباشند، متصدی بوفه سیگار نکشد و از کمک دانش آموزان نیز در اداره بوفه استفاده نماید. خوراکی های مطلوب جهت ارائه در بوفه مدارس از دیدگاه اکثریت دانش آموزان در جدول شماره 5 نشان داده شده است. تعداد اندکی نیز به میوه، نوشابه، دوغ، چای و غذاهای متنوع اشاره کردند. سویا، لواشک بهداشتی، چیپس، نان و پنیر، غذاهای بسته بندی شده، خوراکی که گرسنگی را برطرف کند، کنسرو و کمپوت، آب معدنی. هر کدام توسط یکی از پسران به عنوان خوراکی مورد علاقه در بوفه نام برده شد. اکثریت دانش آموزان به فروش عدسی و لوبیا علاقه داشتند. اکثریت قریب به اتفاق دانش آموزان دوست داشتند در بوفه مدرسه ساندویچ فروخته شود. ساندویچ های سوسیس، کالباس و همبرگر بیشتر از سایر ساندویچ ها مورد علاقه آنان بود. الویه، فلافل، کوکو، نان و پنیر، کتلت، مرغ، تخم مرغ، کباب تابه ای و ماکارونی سایر ساندویچ های مورد علاقه دختران بودند و اکثریت آنان علاقه ای به فروش ساندویچ تخم مرغ در بوفه بدلیل بو و مزه بد آن و سرد بودن نداشتند. حدود نیمی از دانش آموزان ساندویچ نان و پنیر را به سایر ساندویچ ها ترجیح می دادند.

جدول شماره 5: خوراکی های مطلوب جهت ارائه در بوفه مدارس از دیدگاه اکثریت دانش آموزان

| خوراکی های مطلوب جهت ارائه در بوفه مدارس |        |
|------------------------------------------|--------|
| دخترانه                                  | پسرانه |

سرگرمی توسط پسران به عنوان سایر دلایل خرید از بوفه ذکر گردید.

## 2- ارزیابی بوفه

تعداد زیادی از دختران وضعیت بوفه مدرسه را متوسط تا بد می دانستند. حدود نیمی از پسران بوفه مدرسه را بد و تنها تعداد کمی از آنان در حد متوسط می دانستند. اکثریت دانش آموزان معتقد بودند که بوفه کثیف بوده، نیاز به تعمیر و رنگ دارد و فضای آن کوچک و نامرتب و وسایل غیر مرتبط در آن وجود دارد. حدود نیمی از دانش آموزان از مشکل صف (هل دادن و رعایت نکردن نوبت) و تعدادی از آنان از نامناسب بودن محل دریافت مواد غذایی (پنجره کوچک، وجود سکو جلوی بوفه) شکایت داشتند. وضعیت متصدیان بوفه در 12 مدرسه مورد بررسی از دیدگاه اکثریت دانش آموزان غیر بهداشتی بودن متصدی، نپوشیدن روپوش مخصوص و دستکش و تمیز نبودن دستها بود که در جدول شماره 4 ارائه شده است.

جدول شماره 4: وضعیت متصدیان بوفه در 12 مدرسه مورد بررسی

| وضعیت متصدیان بوفه در 12 مدرسه مورد بررسی |                               |
|-------------------------------------------|-------------------------------|
| از دیدگاه اکثریت دانش آموزان              |                               |
| دخترانه                                   | پسرانه                        |
| - غیر بهداشتی بودن متصدی                  | - غیر بهداشتی بودن متصدی      |
| - نداشتن روپوش و دستکش مخصوص              | - نپوشیدن روپوش مخصوص و دستکش |
| - تمیز نبودن دستها                        | - تمیز نبودن دستها            |

بیش از نیمی از دانش آموزان از نامطلوب بودن ساندویچ ها (کمیت و کیفیت) و همچنین گرانی اقلام بوفه شکایت داشتند. همچنین دختران معتقد بودند خوراکی های بوفه تنوع نداشته، غیر بهداشتی و غیر مقوی می باشند.

انتظار اکثریت دانش آموزان از بوفه تمیز بودن آن ذکر شد. اکثریت قریب به اتفاق دانش آموزان معتقد بودند که بوفه باید بزرگ، مرتب، دارای قفسه بندی، یخچال و دستشویی باشد. تعدادی از آنان به کاشی و رنگ آمیزی دیوارها، مناسب بودن موقعیت مکانی بوفه، داشتن نور کافی، هواکش، استفاده از پوستر، قشنگی بوفه و مرتب بودن صف آن اشاره کردند.

|                   |                                            |
|-------------------|--------------------------------------------|
| انواع کیک و کلوچه | شیر و شیر کاکائو                           |
| شیر و شیر کاکائو  | انواع ساندویچ                              |
| آب میوه           | انواع کیک و کلوچه                          |
| خشکبار            | بیسکویت                                    |
| میوه              | خشکبار                                     |
|                   | نخودچی و کشمش                              |
|                   | کنجد و شاهدانه                             |
|                   | ذرت بو داده                                |
|                   | غذاهای پخته                                |
|                   | (عدسی و لوبیا، پیتزا، آش، حلیم و ماکارونی) |

در این مطالعه، نتایج بحث های گروهی در دانش آموزان نشان داد که اکثریت آنان صبحانه مصرف می کردند و نان و پنیر و یا نان و پنیر و سایر از مهم ترین اقلام غذایی آنان در وعده صبحانه بود. مشابه این نتایج در مطالعات سهیلی آزاد و همکاران (1384)، نقیب زاده و همکاران (1385)، کریمی و سادات هاشمی (1385) و همکاران مشاهده می شود که اکثریت دانش آموزان صبحانه می خورند و در بین مواد غذایی صبحانه، مصرف چای، نان و پنیر بیش از سایر مواد غذایی بوده است. وانلی و همکاران<sup>35</sup> (2005) و همکاران در ایتالیا، بلیسل و رولاند کاکرا<sup>36</sup> (2007) در فرانسه نیز در بررسی های خود دریافتند که اکثریت دانش آموزان صبحانه می خوردند و غذاهای مورد علاقه کودکان فرانسوی در وعده صبحانه اغلب غنی از شکر و چربی مانند خامه، شکلات و کیک بود.

در بررسی حاضر، مهم ترین دلایل نخوردن صبحانه، دیر شدن مدرسه و نداشتن اشتها بود. در مطالعه ای دیگر، رشیدی و همکاران (2007) نیز در خصوص دلایل حذف صبحانه در دانش آموزان به نتایج مشابهی دست یافتند. همچنین بیدگود و کامرون<sup>37</sup> (1992) نیز نشان دادند که حدود نیمی از دانش آموزان مورد بررسی میان وعده صبح را به دلایل دوست نداشتن، وقت نداشتن برای خوردن، نیاوردن خوراکی از منزل به سبب فراموشی حذف می کردند. در مجموع به نظر می رسد که اکثریت دانش آموزان معمولاً صبحانه می خورند. همچنین مصرف صبحانه در دانش آموزان ایرانی از الگوهای تقریباً مشابه و سنتی پیروی می کند که با الگوی صبحانه در سایر کشورها تا حدودی متفاوت می باشد. با این وجود، دلایل حذف وعده صبحانه در این سنین تقریباً یکسان می باشد.

در مطالعه حاضر حدود نیمی از دختران در میان وعده صبح انواع کیک و کلوچه و اکثریت پسران میوه، انواع ساندویچ و کیک را مصرف می کردند. حدود نیمی از دختران مواد غذایی مفید برای میان وعده را میوه و مغزها و پسران میوه، شیر و شیر کاکائو می دانستند که مهم ترین دلایل انتخاب آنان مفید بودن برای هوش و فهم بهتر درس، داشتن ارزش غذایی، جلوگیری از ضعف و سیر شدن، سلامت بدن، محکم شدن و جلوگیری از پوکی استخوان، مناسب بودن برای سن رشد و رفع خستگی بود. بررسی سهیلی آزاد و همکاران (1384) نیز نشان داد که اکثریت دانش آموزان میان وعده صبح را مصرف می کردند و بیشترین درصد فراوانی میان وعده

حدود نیمی از پسران به خوراکی های بهداشتی، سالم، متنوع و با ارزش تغذیه ای بالا و مقوی و تعداد کمی از آنان به ارزان و مناسب بودن قیمت خوراکی های بوفه، ساندیس و خوراکیهای استاندارد اشاره کردند.

اکثریت دانش آموزان به مشارکت در اداره بوفه خود علاقمند بودند. تنها تعداد اندکی مخالف بودند که دلیل آن را دانش آموز بودن و مغرور بودن اعلام کردند. دلایل علاقه آنان به مشارکت در اداره بوفه عبارت بود از: راضی کردن بچه ها و اعمال نظرات آنان، بهداشتی کردن بوفه، نظارت و کمک به متصدیان بوفه، آگاهی از نیاز بچه ها. سایر دلایل دختران برقراری ارتباط موثر، اطلاع از وضعیت بوفه، رابط بین بچه ها و بوفه، فروش بهتر و سایر دلایل پسران بهداشتی کردن بوفه، آوردن غذای سالم، آگاهی از وضعیت مدرسه بود.

اکثریت دانش آموزان اطلاعات خود را به ترتیب از تلویزیون، والدین، کتابهای غیر درسی، پزشک، مجله و روزنامه، معلم کسب کرده بودند. مربی بهداشت، مدرسه و تجربیات خودشان، رادیو، رسانه ها، خویشاوندان، همکلاسی ها سایر منابع اطلاعاتی تعدادی از دختران به شمار می رفتند. همچنین بزرگترها، جامعه، مغازه، بحث گروهی، مطالعه، پوستر و اینترنت هر کدام توسط یکی از دختران به عنوان منبع اطلاعات ذکر شد. پوستر تنها توسط یکی از پسران به عنوان منبع اطلاعاتی ذکر گردید.

## بحث و نتیجه گیری

<sup>35</sup> -Vanelli et al

<sup>36</sup> -Bellisle Rolland- Cachera

<sup>37</sup> -Bidgood & Cameron

همکاران، 2004) در دانش آموزان مقطع راهنمایی در جنوب شرقی تگزاس، دریافت که دسترسی به بوفه موجب مصرف کمتر میوه، سبزی و شیر و مصرف بیشتر نوشیدنی و چیپس شد. کیوبیک و همکاران<sup>42</sup> (2003) در آمریکا، در زمینه مصرف میوه و سبزی در دانش آموزان نیز نتایج مشابهی را گزارش کردند. به نظر می رسد محدودیت دسترسی به غذاهای سالم در مدرسه بر الگوی غذایی دانش آموزان تاثیر گذار باشد (کولن و همکاران، 2007؛ زینر و همکاران، 1999؛ کرول و همکاران، 2001). علی رغم ضرورت و اهمیت وجود بوفه سالم و استاندارد در مدرسه، به نظر می رسد نه تنها بوفه های مورد بررسی در مطالعه حاضر، بلکه بیش از نیمی از بوفه های مدارس کل کشور در وضعیت نابسامانی قرار دارند که این امر تا حدودی بیانگر عدم کارایی آیین نامه های اجرایی موجود می باشد (متقیان منظم و همکاران، 1384). کو و ندو<sup>43</sup> (2004) در مطالعه ای در ماسوچوست به روش بحث گروهی دریافتند که ارائه برنامه غذایی با کیفیت خوب نه فقط به همکاری و مساعدت مدیران و کارکنان مدرسه بلکه به حمایت والدین، جامعه و رسانه ها نیز نیازمند می باشد.

در این بررسی، مهمترین منابع اطلاعاتی دانش آموزان به ترتیب تلویزیون، والدین و کتابهای غیر درسی بود. از تلویزیون بعنوان مهم ترین و تاثیر گذارترین ابزار آموزشی و همچنین قدرتمندترین رسانه تبلیغاتی نام برده شده است (عبداللهی و همکاران، 1384). بطوریکه در مطالعه اوزیمک و روگ واسکا<sup>44</sup> (1999) با بررسی منابع اطلاعات تغذیه ای موثر در تصمیم گیری خرید مواد غذایی، دریافتند که تلویزیون و مطبوعات قابل استفاده ترین منابع اطلاع رسانی درباره غذا بوده است. نتایج بررسی دونکی و همکاران<sup>45</sup> (1992) نشان داد که سهم قابل توجه ای از غذاهایی را که کودکان تقاضای خرید آن را کرده اند در طی 6 ماه گذشته از تلویزیون پخش شده بود. همچنین، یافته های بررسی گرونی و همکاران<sup>46</sup> در سال 1999 نشان داد که کودکانی که بیشتر تلویزیون تماشا می کردند غذاهای "ناسالم" را بیش از غذاهای "سالم" مصرف کرده بودند.

در مجموع، پژوهش حاضر گویای آن است که سهم عمده ای از میان وعده مصرفی دانش آموزان توسط بوفه مدرسه تأمین می

مصرفی مربوط به بیسکویت و کلوچه و میوه و آب میوه بود. همچنین ایزدی فرد و همکاران (1383) نیز نشان دادند که پر مصرف ترین میان وعده به ترتیب بیسکویت، کیک، چیپس، پفک، میوه، شیر و شیرکاکائو، نان و پنیر و انواع ساندویچ بود. در مطالعه وانلی و همکاران (2005) بیشترین درصد فراوانی میان وعده مصرفی دانش آموزان انواع کیک و شیر بود. در مطالعه کراس و همکاران<sup>38</sup> (1994) گزارش شد که اکثریت دانش آموزان یک یا چند میان وعده در روز و عمدتاً شیرینی مصرف می کردند. همچنین برای انتخاب میان وعده به ترتیب به ویژگی های طعم، وضعیت تغذیه ای بهداشتی و تازگی اهمیت می دادند. با توجه به نتایج ذکر شده به نظر می رسد مصرف میان وعده صبح در بین دانش آموزان نسبتاً معمول و پر مصرف ترین میان وعده آنان انواع کیک بوده است. همچنین با وجود آگاهی آنان از اهمیت مزایای مصرف میان وعده مناسب، مصرف تنقلات کم ارزش و غیر مغذی در ساعات حضور در مدرسه مقدار زیاد دیده می شود. در این بررسی همه دانش آموزان وجود بوفه را در مدرسه به دلایل نیابردن خوراکی در اثر فراموشی، دیر شدن مدرسه، برطرف کردن ضعف و گرسنگی ضروری می دانستند. کرول و همکاران<sup>39</sup> (2001) و زینر و همکاران<sup>40</sup> (1999) در دو مطالعه به روش بحث گروهی در مینه سوتا آمریکا بر روی دانش آموزان دریافتند که کمبود وقت، گرسنگی و تمایل به غذا، آماده و در دسترس بودن غذا، تاثیر والدین (مثل فرهنگ یا مذهب خانواده)، سالم بودن غذا، تصویر بدن، عادت، قیمت و پیروی از رژیم گیاهخواری عوامل تاثیر گذار بر انتخابهای غذایی و رفتارهای خوردن بودند. در حالی که حدود نیمی از دانش آموزان در مطالعه حاضر وضعیت بوفه مدرسه را بد می دانستند، تعداد زیادی از آنان خوراکی خود را از بوفه تهیه می کردند. همچنین اکثریت آنان معتقد بودند که فضای فیزیکی بوفه، تجهیزات، متصدی و اقلام غذایی موجود در آن از وضعیت مطلوبی برخوردار نمی باشند. کولن و همکاران<sup>41</sup> (2007) نیز در یک مطالعه آزمایشی 6 روزه به صورت بحث گروهی در آمریکا نشان دادند که دانش آموزان معتقدند که همیشه اقلام غذایی تازه یا سالم در دسترس آنها نمی باشد و بوفه های مدرسه مواد غذایی مثل بستنی، چیپس و شیرینی دارند و دستگاه سکه ای همواره نوشیدنی های شیرین ارائه می کند. همچنین، اغلب آنان مطرح نمودند که از ارائه میوه و سبزی تازه در بوفه استقبال می کنند. این محقق در مطالعه دیگری (کولن و

<sup>42</sup> - Kubik et al

<sup>43</sup> - Cho & Nadow

<sup>44</sup> -Ozimek & Rogowska

<sup>45</sup> -Donki et al

<sup>46</sup> -Goni et al

<sup>38</sup> -Cross et al

<sup>39</sup> - Croll et al

<sup>40</sup> - Sztainer et al

<sup>41</sup> - Cullen et al

شود که با الگوی میان وعده مطلوب فاصله زیادی دارد، در حالیکه بوفه می تواند با افزایش دسترسی فیزیکی از طریق افزایش تنوع اقلام غذایی با ارزش تغذیه ای و با روشهای آموزشی غیر مستقیم و جلب مشارکت فعال دانش آموزان در اداره بوفه به عنوان پنجره ای در جهت ایجاد تغییر رفتار موثر و در دانش آموزان عمل نماید. بدیهی است بهره گیری از مشارکت همه جانبه دانش آموزان، والدین و کارکنان کلیدی مدارس و حمایت رسانه ها تاثیر به سزایی در گسترش سیاست های تغذیه ای جامع در مدارس خواهد داشت.

## تشکر و قدردانی

پرورش شهر تهران، دفتر سلامت و تندرستی منطقه 4 آموزش و پرورش، کادر آموزشی مدارس راهنمایی این منطقه و همچنین دانش آموزان این مدارس که بدون همکاری آنان انجام این مطالعه میسر نمی گردید، تشکر و قدردانی می نمایند.

نگارندگان، بدینوسیله از شورای محترم پژوهشی انستیتو تحقیقات تغذیه ای و صنایع غذایی کشور، به جهت تشخیص ضرورت و حمایت از اجرای تحقیق، سازمان آموزش و

## منابع

- آذر م عزت زاده ز (1377). گزارش نهایی طرح امنیت غذا و تغذیه کشور: مطالعات الگوی برنامه ریزی و اجرا (مابا)، مطالعات صنایع تبدیلی غذا (بخش غذاهای ویژه).
- آصف زاده س (1382). استفاده از رویکردهای کمی و کیفی در پژوهش های علوم پزشکی. *مجله پژوهش در پزشکی دانشگاه علوم پزشکی و خدمات بهداشتی درمانی شهید بهشتی*. 27 (1) 75-71.
- امیدوار ن (1379). الگوی مصرف و انتخابهای غذایی نوجوانان: روشها، یافته ها و نیازهای پژوهشی. *پنجمین کنگره تغذیه ایران، امنیت غذا و تغذیه خانوار*. تهران.
- ایزدی فرد ش اقتصادی ش امیدوار ن (1383). بررسی وضعیت اضافه وزن و چاقی در دختران نوجوان شهر تبریز و برخی عوامل تغذیه ای مرتبط با آن. *هشتمین کنگره تغذیه ایران*. تهران.
- دفتر بهبود تغذیه جامعه با همکاری دفتر امور زنان وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی (1382). *مجموعه آموزشی تغذیه در سنین مدرسه برای کارکنان بهداشتی، درمانی و مراقبین بهداشت مدارس*. تهران، انتشارات آرویح.
- زمانی ق و هلاکوئی نائینی ک (1384). ارزیابی نیازهای تندرستی، *روش شناسی پژوهش های کاربردی در علوم پزشکی*، تهران، انتشارات دانشگاه علوم پزشکی تهران.
- سهیلی آزاد ع و همکاران (1384). بررسی دریافت های غذایی دانش آموزان مدارس ابتدایی شهر تهران. *مجله پژوهش در پزشکی*. دانشگاه علوم پزشکی و خدمات بهداشتی درمانی شهید بهشتی. 29 (2) 165-168.
- عبدالهی م و همکاران (1384). وضعیت آموزش تغذیه و عوامل مؤثر بر آن از دیدگاه مادران و کودکان دبستانی تهران: یک مطالعه کیفی. *فصلنامه پایش*. 5، 228-221.
- کریمی ب و سادات هاشمی م (1385). بررسی وضعیت دریافت صبحانه و میان وعده در دانش آموزان شهر سمنان سال 1385. *نهمین کنگره تغذیه ایران*. تبریز.
- متقیان منظم م جلالی ن و ناوی پور ر (1384). وضعیت بوفه های مدارس کشور در سال تحصیلی 83-1382. *فصلنامه بهداشت مدارس ایران*. 2.

- نقیب زاده س م و همکاران (1385). بررسی صبحانه و تاثیر آن بر وضعیت تغذیه ای دانش آموزان شهر یزد در سال تحصیلی 1383-84. *نهمین کنگره تغذیه ایران، تبریز*.

-Ansari SA (1989). *Food consumption pattern in pre lunch snack of school children (grade 1) in Ahwaz*. Ahwaz, Jondi Shapoor University.

-Bellisle F Rolland-Cachera M F (2007). Three consecutive (1993, 1995, 1997) surveys of food intake, nutritional attitudes and knowledge, and lifestyle in 1000 French children, aged 9-11 years. *Journal of Human Nutrition and Dietetics: The Official Journal of the British Dietetic Association*, 20 (3) 241-251.

-Bidgood BA & Cameron G (1992). Meal /snack missing and dietary adequacy of primary school children. *Journal of the American Dietetic Association*, 53 (2) 164-167.

-Blum RW (1991). Global trends in adolescent health. *JAMA: The Journal of the American Medical Association*, 265(20)2711-2719.

-Cho H Nadow MZ (2004). Understanding barriers to implementing quality lunch and nutrition education. *Journal of Community Health*, 29 (5) 421-435.

-Croll J et al (2001). Healthy eating: What does it mean to adolescents? *Journal of Nutrition Education*, 33(4) 193-198.

-Cross A T et al (1994). Snacking patterns among 1,800 adults and children. *Journal of the American Dietetic Association*, 94(12) 1398-1403.

-Cullen KW et al (2007). Improving the school food environment: Results from a pilot study in middle schools. *Journal of the American Dietetic Association*, 107(3) 484-489.

-Donkin AJ et al (1992). Children's foods preferences: Television advertising nutritional advice. *British Food Journal*, 94 (9) 6-9.

-Goni MC et al (1999). The factors related to eating behaviors in a juvenile urban population. *Atencion Primaria*. 23(1)32-37

-Kelder SH et al (1994). Longitudinal tracking of adolescent smoking, physical activity, and food choice behaviors. *American Journal of Public Health*. 84 (7) 1121-1126.

-Kitzinger J (1994). The methodology of focus groups: The importance of interaction between research participants. *Sociology of Health and Illness*, 16 (1) 103-121.

-Kubik MY et al (2003). The association of the school food environment with dietary behaviors of young adolescents. *American Journal of Public Health*, 93 (7) 1168-1173.

-Moghaddam N (1998). *Effect of Consumption of Snacks on Learning Capacity and School children in Tehran*. Tehran, Tehran Medical University.

- Ozimek I Rogowska K (1999). The role of selected sources of information in the process of food purchase decision making. *Annals of Warsaw Agricultural University Food Technology Nutrition and Consumers Sciences*. 21. 51-64.
- Rahmani K (1998). *Effect of Consumption of Snacks on Learning Capacity and School Children in Tehran*. Tehran, Tehran Medical University.
- Rashidi A et al (2007). Obese and female adolescents skip breakfast more than their non-obese and male peers. *Central European Journal of Medicine*. 4 (2) 481-487.
- Sztainer DN et al (1999). Factors influencing food choices of adolescents: Finding from focus-group discussions with adolescents. *Journal of the American Dietetic Association*, 99 (8) 929-937.
- Vanelli M et al (2005). Breakfast habits of 1,202 Northern Italian children admitted to a summer sport school. Breakfast skipping is associated with overweight and obesity. *Acta Bio-Medica: Atenei Parmensis*. 76 (2) 79-85.
- WHO (1989). Young people's health challenge for society. Technical Report Series. Geneva.
- Zareh B & Aminpour A (1997). *Food Habits of School Children in Tehran*. National Nutrition and food Technology Research Institute. Tehran, Shaheed Beheshti Medical University.